

GOOS CARDOL

RECHT DOEN AAN

SOCIALE

PROFESSIONALS

uitgeverij
coutinho

Recht doen aan sociale professionals

Recht doen aan sociale professionals

Goos Cardol

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2022

www.coutinho.nl/rechtdoen

Je kunt aan de slag met het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit opdrachten, aanvullend studiemateriaal en links.

© 2022 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Bart van den Tooren, Amsterdam

Opmaak binnenwerk: Coco Bookmedia, Amersfoort

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN: 978 90 469 0715 3

NUR: 741

Ten geleide

Er waren twee redenen om dit boek te schrijven. In de eerste plaats viel het op dat in het onderwijs voor en aan studenten Social Work op hogescholen de afstand tussen de boeiende wereld van het recht en de studenten groot is. Casussen met verhalen over mensen van vlees en bloed slaan wel aan, maar zijn niet voldoende om het recht levendiger en toegankelijker te maken. Daar komt bij dat veel juridische handboeken te technisch zijn voor niet-juristen of niet de beleving van de niet-jurist als uitgangspunt nemen. Dit vormde de aanleiding om een ander soort boek te maken, waarin bij wijze van spreken niet het Burgerlijk Wetboek van het begin tot het einde wordt behandeld, maar de praktijksituaties waar sociale professionals mee geconfronteerd worden als vertrekpunt wordt genomen en dat ingaat op de juridische aspecten die in die context worden opgeroepen.

Een tweede reden om dit boek te schrijven was de constatering dat aan de beroepscode van de sociale professional een mensenrechtenperspectief ten grondslag ligt. Dat perspectief is ook geïntegreerd in de internationale definitie van social work. Vanuit het perspectief van de sociale professional is getracht zichtbaar te maken hoezeer mensenrechten met alle aspecten van het maatschappelijk leven zijn vervlochten. Mensenrechten bieden lang niet altijd pasklare antwoorden op praktijksituaties, maar wel een belangrijk moreel houvast en fungeren als een kader voor het sociaal werk en zo worden mensenrechten ook gehanteerd in dit boek. Mensenrechten worden niet vanuit een juridisch perspectief besproken en evenmin is leidend of een zaak kan worden voorgelegd aan een rechter of aan het College voor de Rechten van de Mens. In dit boek worden mensenrechten gehanteerd als raamwerk of kapstok in de besproken casuïstiek en in de juridische thema's die behandeld worden. De nadruk ligt op hoe mensenrechten als moreel houvast de sociale professional kunnen ondersteunen in het ondersteunings- en hulpverleningsproces met cliënten.

Doel van het boek

Het doel van dit boek is niet alleen het vergroten van kennis. Het gaat veel meer om het bevorderen van een juridisch bewustzijn, een brede blik, zodat de sociale professional op basis van basale kennis van het recht weet wanneer een jurist moet worden ingeschakeld. Want een sociale professional is geen jurist, maar moet wel kunnen beoordelen wanneer het recht een rol van betekenis moet krijgen in de begeleiding en ondersteuning van cliënten.

Het boek is niet alleen bedoeld voor studenten, maar ook voor professionals die soms al jaren aan het werk zijn en behoefte hebben aan meer informatie over de juridische context van praktijksituaties waar zij mee te maken krijgen. Het past bij een ‘leven lang leren’. Zoals de Amerikaanse socioloog Richard Sennett (2008) in zijn werk over vakmanschap al schetste, ontwikkel je je eigen stijl in je vak door situaties te ontleden, te analyseren en te verbeteren. Dat is een voortdurend proces waar geen einde aan komt – noch voor studenten sociaal werk, noch voor professionals die werkzaam zijn in een van de vele organisaties die het sociaal werk kent.

Aangezien dit boek ook bestemd is voor (meer) ervaren professionals, sluit het wat taalgebruik betreft aan op het jargon en vocabulaire van de praktijk. Voor studenten, de aankomende professionals, worden veel van die woorden en begrippen kort uitgelegd. Wel wordt van de lezer verwacht dat zij zelf ook een inspanning leveren om zich hun onbekende terminologie eigen te maken. De basis voor een leven lang leren wordt al in het initiële onderwijs gelegd door het aanleren en stimuleren van een onderzoekende houding.

Opbouw van het boek

Het boek bestaat uit drie delen.

Deel 1 (hoofdstuk 1 tot en met 3) gaat helemaal over de relatie tussen mensenrechten en het sociaal werk. Niet vanuit juridisch perspectief, zoals eerder is benoemd, maar als moreel denkkader voor sociale professionals.

In deel 2 (hoofdstuk 4 tot en met 11) wordt ingegaan op de zeven door Movisie onderscheiden leefgebieden die in het leven van cliënten een belangrijke rol (kunnen) spelen. Deze leefgebieden bieden de mogelijkheid om de relevante juridische aspecten van het sociaal werk aan bod te laten komen op het gebied van onder meer gezondheid, financiën, relaties en wonen. In de behandeling ervan wordt duidelijk dat in het recht niet altijd de oplossing voor het probleem van de cliënt te vinden is, maar om dat te kunnen vaststellen moet je de juridische context wel begrijpen.

In deel 3 (hoofdstuk 12 tot en met 14) worden ethische aspecten uit de beroepscode en juridische regelingen behandeld die aan het werk van de sociale professional raken, zoals het klacht- en tuchtrecht.

Bij het lezen van dit boek is het goed om te weten dat overal waar ‘hij’ staat, ook ‘zij’ gelezen kan worden.

Online studiemateriaal

Op www.coutinho.nl/rechtdoen vind je het online studiemateriaal bij dit boek. Veral waar in het boek naar de website wordt verwezen, zie je dit icoon ➡. Dit online materiaal bestaat uit:

- opdrachten
- aanvullend studiemateriaal
- links

Tot slot: een boek maak je nooit alleen

Hoewel ik menig uur in de vervaardiging van dit boek heb gestoken, maak je een boek niet alleen. Een aantal personen wil ik dan ook bedanken voor hun opbouwende commentaar: Monique Everts, Ingeborg Galama, Karin Frissen, Wendy Guns, Lennie Haarsma, John Lousberg, Erik Nicolai, Jurja Steenmeijer, Irmgard Tummers, Hanna Smit, Ron Ritzen en Wilfred Vollbehre.

Bij een nieuw en vernieuwend boek als dit boek is het altijd fijn om in nauw contact met de gebruiker te staan. We nodigen daarom iedereen met suggesties of opmerkingen uit om een e-mail te sturen naar info@coutinho.nl.

Veel plezier bij het lezen van dit boek!

Goos Cardol

Inhoud

Deel 1 De relatie tussen sociaal werk en mensenrechten 15

1	Wat is sociaal werk?	17
1.1	Inleiding	18
1.2	Een korte geschiedenis	19
1.3	Soorten sociaal werk	23
1.4	Competenties van een sociale professional	24
1.5	Afsluiting	29
2	Wat zijn mensenrechten?	31
2.1	Inleiding	32
2.2	Mensenrechten als handelingskader voor sociaal werk	33
2.3	Waar komen mensenrechten vandaan?	35
2.4	Soorten mensenrechten en culturele waardering	38
2.5	Waar zien we voorbeelden van mensenrechten in sociaal werk?	40
2.6	Afsluiting	41
3	Mensenrechten en sociaal werk	43
3.1	Inleiding	44
3.2	Spanning tussen sociaal werk en recht, tussen hulp en recht	44
3.3	Discretionaire ruimte in het sociaal werk	47
3.4	Discretionaire ruimte en mensenrechten	50
3.5	Afsluiting	52

Deel 2 Leefgebieden 55

4	Wat zijn leefgebieden?	57
4.1	Inleiding	58
4.2	Leefgebieden en mensbeeld	59
4.3	Leefgebieden en het recht	60
4.4	Naar de rechter	63
	4.4.1 Soorten gerechtelijke instanties	63
	4.4.2 Andere belangrijke instellingen	66
4.5	Afsluiting	67

5	Zingeving	69
5.1	Inleiding	70
5.2	Zelfbeschikking	71
5.2.1	Partnerkeuze en gezinsvorming	71
5.2.2	Abortus	73
5.2.3	Euthanasie	75
5.2.4	Grenzen aan zelfbeschikking	76
5.3	Geloof en politiek	79
5.3.1	Geloof	79
5.3.2	Politieke en maatschappelijke overtuigingen	80
5.4	De positie van migranten en vreemdelingen	81
5.4.1	Migranten en vreemdelingen	81
5.4.2	Het universele karakter van mensenrechten	82
5.5	Afsluiting	83
6	Wonen	85
6.1	Inleiding	86
6.2	Huren en verhuren	87
6.3	Koop van een woning	89
6.4	Niet meer thuis wonen	91
6.4.1	Dakloos	92
6.4.2	Uithuisplaatsing en kinderbeschermingsmaatregelen	93
6.4.3	Gesloten jeugdhulp	98
6.5	Afsluiting	100
7	Financiën	103
7.1	Inleiding	104
7.2	De schuldenproblematiek verder uitgediept	107
7.3	Het juridisch kader	109
7.3.1	Het minnelijke traject	110
7.3.2	Het schuldsaneringstraject	111
7.3.3	De WSNP-bewindvoerder	113
7.4	Bestuursrecht	114
7.5	Mobility Mentoring	116
7.6	Afsluiting	117
8	Sociale relaties	119
8.1	Inleiding	120
8.2	Het huwelijk en het geregistreerd partnerschap	122
8.2.1	Voorwaarden	122
8.2.2	Gevolgen	124

8.3	Ouders	125
8.4	Gezag	128
8.5	Echtscheiding	130
8.6	Huiselijk geweld	132
8.6.1	Vormen van huiselijk geweld	133
8.6.2	Aanpak	134
8.7	Adoptie	135
8.7.1	Voorwaarden	136
8.7.2	De adoptieprocedure	136
8.7.3	Maatschappelijke discussie	137
8.8	Privaatrecht	139
8.9	Afsluiting	140
9	Lichamelijke gezondheid	141
9.1	Inleiding	142
9.2	De Wet BIG	144
9.3	De WGBO	145
9.4	De Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg	147
9.5	Kwetsbare burgers	148
9.6	Gezondheid en maatschappij	149
9.7	Het strafrecht	151
9.7.1	Algemene beginselen	152
9.7.2	De procedure	153
9.7.3	Straffen en maatregelen	157
9.7.4	Justitieel Documentatieregister	157
9.8	Afsluiting	158
10	Psychische gezondheid	161
10.1	Inleiding	162
10.2	Persoonlijke integriteit	163
10.3	Handelingsbekwaamheid	164
10.4	Mentorschap, bewind en curatele	166
10.4.1	Mentorschap	167
10.4.2	Bewindvoering	168
10.4.3	Curatele	169
10.4.4	Beëindiging van de maatregelen	169
10.5	Maatregelen in de geestelijke gezondheidszorg	170
10.5.1	Crisismaatregel	170
10.5.2	Zorgmachtiging	172
10.6	Afsluiting	175

11	Werk en andere activiteiten	177
11.1	Inleiding	178
11.2	Aan het werk	179
11.2.1	Een arbeidsovereenkomst voor bepaalde of voor onbepaalde tijd	179
11.2.2	Aanneming van werk en overeenkomst van opdracht	180
11.2.3	De relatie tussen werk en mensenrechten	181
11.3	Stoppen met werk	182
11.3.1	Redenen voor ontslag	182
11.3.2	Ontslag met toestemming van het UWV of ontbinding door de kantonrechter	184
11.4	Opleiding	186
11.4.1	Leerplicht en kwalificatieplicht	187
11.4.2	Onderwijs en mensenrechten	188
11.5	Afsluiting	188

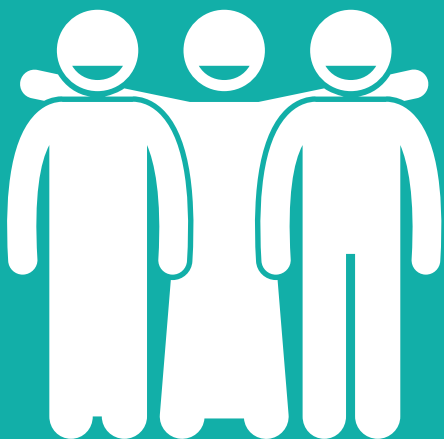
Deel 3 **Ethische en wettelijke regels voor de sociale professional** **191**

12	De beroepscode voor de sociale professionals	193
12.1	Inleiding	194
12.2	Wat is een beroepscode?	195
12.3	De beroepscode vergeleken met de vakinhoudelijke standaard en competentieprofielen	197
12.4	Belangrijke thema's in de beroepscode	200
12.5	Afsluiting	204
13	Samenwerking en privacy	207
13.1	Inleiding	208
13.2	Waarom samenwerking en het delen van gegevens belangrijk is	209
13.3	Het belang van persoonsgegevens en hun bescherming	210
13.4	De AVG	211
13.5	Afsluiting	217

14	Klachten over en van sociale professionals	219
14.1	Inleiding	220
14.2	Als cliënten niet tevreden zijn ...	220
14.3	Klacht-, tucht- en strafrecht	222
14.4	Als professionals in de knel komen	228
14.5	Afsluiting	230
	Literatuurlijst	231
	Register	234
	Over de auteur	240

Deel 1

De relatie tussen sociaal werk en mensenrechten

Wat is sociaal werk?

1

Ellen is een jonge vrouw die sinds een week met haar zoontje, Jonas, in de vrouwenopvang verblijft. Een hele tijd heeft ze geprobeerd om de relatie met Lucas, de vader van haar zoontje, goed te houden. Maar na de zoveelste klap heeft ze besloten dat het zo niet langer verder kan.

Aan de ene kant komt ze nu tot rust. Aan de andere kant kan ze de zorgen niet loslaten. Want waar moet ze beginnen? Haar vriend accepteert het niet dat ze met hun zoontje is weggegaan. Bij Jonas is een lichte vorm van autisme vastgesteld, waardoor hij moeite heeft met verandering. Hoewel hij het geruzie van zijn ouders niet mist, snakt hij wel naar zijn vertrouwde kamertje. Ellen is voortdurend bezig om hem op zijn gemak te stellen. Ondertussen piekert ze over de schulden die tijdens de relatie met Lucas zijn ontstaan. Hun huis was eigenlijk veel te duur en ook op andere manieren hebben ze lang boven hun stand geleefd. Winkelen was een soort afleiding voor Ellen en ook haar ex was niet bepaald spaarzaam. Hoe moet het nu verder? Hoe komt ze van haar schulden af, krijgt ze weer een dak boven haar hoofd en kan ze Jonas weer een veilige omgeving bieden? Ze is zo moe. Als ze nu eerst maar eens alles op een rijtje kreeg. Dat is wel lastig, want die hele papierwinkel die ze door moet om aan huisvesting te komen en de zorg voor haar zoon te regelen, kan ze niet doorgronden.

Lucas is ook ten einde raad. Thuis zit hij alleen op de bank en bladert verdrietig door fotoalbums met herinneringen aan betere tijden. Lange tijd kijkt hij naar een foto van hem en Ellen toen ze elkaar pas leerden kennen. Wat was dat een mooie tijd. Hoe heeft het zo scheef kunnen lopen? Goed, hij had niet moeten slaan. Dat snapt hij ook wel. En het is onverteerbaar dat Jonas een paar keer heeft gezien hoe Lucas Ellen klappen gaf. Daar schaamt Lucas zich eigenlijk nog het meest voor. Hij heeft zo zijn best gedaan, ziet ze dat dan niet? Dat mooie huis, die dure spullen – Lucas weet ook dat die aankopen eigenlijk niet

verstandig waren, maar dat was toch allemaal voor het gezin? Hij blijft piekeren en trekt weer een blikje bier open.

Ondertussen staart hij naar alle post van de afgelopen weken van schuldeisers. Van het juridisch jargon begrijpt hij niets. Met zijn kleren aan valt hij op de bank in slaap. De volgende dag wordt hij te laat voor zijn werk op de bank wakker. Hij voelt zich brak. Een blik op de salontafel maakt duidelijk hoe dat kan: hij heeft gisteravond in zijn eentje te veel biertjes weggewerkt. Ondanks zijn barstende hoofdpijn realiseert Lucas zich dat het zo niet langer door kan gaan. Hij weet dat hij aan het afglijden is. Als hij zijn gezin en zijn oude leventje terug wil krijgen, dan moet er een hoop gebeuren. Maar waar moet hij beginnen? Zou hij toch de raad van zijn huisarts opvolgen en gaan praten met een sociale professional?

1.1 Inleiding

Mensen maken veel mee in de loop van hun leven. Daar zijn veel mooie gebeurtenissen bij, maar ook verdrietige. Als mensen in evenwicht zijn, als ze zichzelf mentaal en fysiek fit voelen en veel goede contacten in hun omgeving hebben, dan kunnen ze zelf, zo nodig met hun sociale netwerk, veel tegenslagen opvangen. Maar dat kan lang niet altijd. Problemen kunnen ingewikkeld zijn en zijn soms juridisch van aard. Mensen kunnen in fasen in hun leven verkeren waarin ze niet in staat zijn om zelf het tij te keren. Denk maar aan Ellen en Lucas, de ouders van Jonas uit het voorbeeld hiervoor. Deze mensen voelen zich overvraagd, ze hebben hulp nodig. Het sociaal werk kan op verschillende manieren iets voor hen betekenen. Maar wat is dat sociaal werk nu eigenlijk? Daarover gaat dit hoofdstuk.

In paragraaf 1.2 wordt kort stilgestaan bij de geschiedenis. Sociaal werk gaat over zorgen voor mensen die een steuntje in de rug nodig hebben. Tegenwoordig wordt ook wel gezegd dat het bij het sociaal werk gaat om het teweegbrengen van veranderingen in het leven van mensen.

Helpen of het proberen levens op een ander spoor te krijgen, dat doen we al sinds mensenheugenis. Alleen is die zorg in de loop van de geschiedenis op telkens weer andere manieren ingericht. In de loop der tijd hebben mensen er ook andere namen aan gegeven. Paragraaf 1.3 gaat in op soorten sociaal werk. Daarbij wordt teruggekeerd naar de casus van Ellen, Lucas en Jonas: wat voor soort zorg zouden zij nodig hebben?

In paragraaf 1.4 wordt ten slotte bekeken wat een sociale professional zoal aan competenties in huis moet hebben.

Namen voor mensen die anderen helpen: de sociale professional

Voor mensen die hun beroep hebben gemaakt van het helpen van anderen, worden in de samenleving verschillende benamingen gebruikt: denk maar eens aan maatschappelijk werker of sociaal werker. Die benamingen zijn vaak in een bepaald tijdvak ontstaan. Tegenwoordig wordt vaak de term 'sociale professional' gebruikt. Die term wordt ook consequent in dit boek gebruikt. Het begrip 'sociale professional' benadrukt zowel de maatschappelijke kant als ook het gegeven dat het hier om een serieuze professie gaat: sociaal werk wordt verricht door vakmensen.

1.2 Een korte geschiedenis

De geschiedenis van het sociaal werk gaat terug tot ver in de middeleeuwen. Vanaf ongeveer 1100 worden in de Noordelijke Nederlanden de eerste gasthuizen gesticht. Dit zijn gastenverblijven voor reizigers, waaronder pelgrims. Een aantal van die gasthuizen specialiseert zich: zo ontstaan in de loop der tijd ziekenhuizen, weeshuizen en huizen voor psychiatrische patiënten en ouderen. Vandaag zijn er in Nederland nog steeds instellingen met deze middeleeuwse wortels. Denk maar aan het in 1122 gestichte Catharijnegasthuis dat we vandaag de dag kennen als Utrechts Medisch Centrum.

Lang niet alle gasthuizen zijn verbonden aan een kerk of klooster. Het Catharijnegasthuis werd bijvoorbeeld gesticht door hospitaalridders van Sint Jan die zich tijdens de kruistochten hadden bekwaamd in het verzorgen van oorlogsslachtoffers. Er waren ook burgers die dit soort gasthuizen stichtten, het bestuur vormden en deelnamen aan de verzorging. De behoefte om mensen zo te helpen sloot aan op oude tradities zoals burenhulp en onderlinge bijstand. Die tradities sloten weer goed aan op christelijke ideeën over naastenliefde en barmhartigheid. Daarnaast ging het ook om het handhaven van de openbare orde en het voorkomen van opstanden.

Sociale wetten

Vanaf de zestiende eeuw vindt er op religieus gebied een belangrijke kentering plaats: kritiek op misstanden in de kerk leidt tot de reformatie, de door anderen Maarten Luther ingeleide kerkhervorming. Ook het humanisme, een levensbeschouwing die de mens centraal stelt, komt op. Dit alles betekent niet dat de katholieke zorg volledig op zijn retour is. Er waren immers nog heel veel katholieken, maar met name in de Republiek der Verenigde Nederlanden neemt het protestantisme nu een belangrijke plaats in.

De armenzorg wordt strenger en vindt vooral lokaal plaats. In deze periode zijn katholieken, hervormden en joden op eigen instellingen aangewezen. Die trend zet zich in de negentiende eeuw door. Er zijn nu drie grote stromingen te onderscheiden:

- 1 liberaal, vrijzinnig-protestants
- 2 orthodox-protestants
- 3 katholiek

Na 1840 zijn er duizenden instellingen. Ze worden vaak bestuurd door vooraanstaande notabelen en mensen van adel. Het uitvoerende werk is veelal in handen van vrijwilligers. In de Armenwet van 1854 staat dat de overheid zich slechts in uiterste noodzaak voor armen in mocht zetten en dat de zorg voor hen vooral moest worden overgelaten aan particulieren. In deze tijd ontstaan ook nieuwe vormen van sociaal werk en begint er specialisatie op te treden: opvang en onderwijs voor blinden en doven, werkverschaffing, wijkverpleging, reclassering, kinderopvang, club- en buurthuiswerk, de eerste vormen van verslavingszorg, vrouwenhulpverlening, psychiatrie en verstandelijk-gehandicaptenzorg (Dercksen & Verplanke, 1987; Bijlsma & Janssen, 2012; Van der Linde, 2013a, 2013b, 2016).

Het Kinderwetje van Van Houten

Aan het einde van de negentiende eeuw was het leven in Nederland voor velen hard. Grote groepen mensen hadden slechte huisvesting en kinderen moesten ook werken. Veel mensen trokken van het platteland naar de stad. Voor kinderen betekende dit vaak dat zij in fabrieken gevaarlijk en ongezond werk moesten gaan doen. In 1863 verscheen er een realistisch verhaal over fabriekskinderen van de hand van J.J. Cremer. Naar aanleiding van dit verhaal stelde de overheid een

Figuur 1.1 Prent over het Kinderwetje van Van Houten

onderzoek in met als gevolg dat er erkend werd dat kinderen onder vreselijke omstandigheden aan het werk werden gezet. Samuel van Houten (1837-1880), een lid van de Tweede Kamer, kwam in 1874 met een wetsvoorstel. Het 'Kinderwetje van Van Houten' werd aangenomen: kinderarbeid voor kinderen tot 12 jaar was voortaan verboden.

Dit Kinderwetje is de eerst sociale wet die in Nederland werd aangenomen. Het gevolg was dat de elite zich begon te realiseren dat er iets aan de ellendige leefomstandigheden van grote delen van de bevolking moest worden gedaan. Maar heel voortvarend ging dat niet. De naleving van de wet werd niet gecontroleerd. Zo kon het gebeuren dat de arbeidsomstandigheden voor velen ondanks deze wet niet veranderden (Anders, 2011).

In de twintigste eeuw komen er in navolging van het Kinderwetje andere sociale wetten, zoals de Leerplichtwet en verzekeringswetten. Ook komt er wetgeving die het mogelijk maakt om ouders uit hun gezag te ontheffen en kinderen onder toezicht te stellen als zij door de ouders worden verwaarloosd. In 1912 zorgt de Armenwet dat lokale overheden meer mogelijkheden krijgen om armen te ondersteunen.

In de tweede helft van de twintigste eeuw nemen de welvaartsstaat en de verzorgingsstaat een grote vlucht. De overheid wordt een steeds belangrijkere speler in de zorg aan hulpbehoevenden. In 1957 wordt met de Algemene Ouderdomswet (AOW) een staatspensioen ingevoerd. In 1965 wordt elke Nederlander een bestaansminimum gegarandeerd met de komst van de Algemene bijstandswet.

Als in de jaren zeventig de economie in zwaar weer komt, blijkt dat dit hele overheidsprogramma financieel lastig te handhaven is. In de jaren tachtig volgen dan ook stevige bezuinigingen en wordt de verzorgingsstaat versoberd. Het beroep op de inzet van de burgers zelf wordt in de jaren tachtig al gedaan. In de troonrede van 2013 (Rijksoverheid, 2013) verwoordt koning Willem-Alexander dat als volgt: 'Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.' Daarmee doet het begrip 'participatiesamenleving' zijn intrede: de overheid trekt zich niet volledig terug, maar er wordt een stevig aandeel van burgers zelf verwacht bij het oplossen van problemen (Bijlsma & Janssen, 2012; Van der Linde, 2013a, 2013b; Janssen, 2016).

De kanteling

Een belangrijke ontwikkeling van de laatste jaren is de zogeheten ‘kanteling’ in het sociale domein. Op 1 januari 2015 zijn de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), alsmede de Jeugdwet, de Participatiewet en de herziening van de kinderschermingsmaatregelen in werking getreden. Gevolg van dit alles is dat gemeenten burgers dienen te ondersteunen en hun zelfredzaamheid en participatie aan de samenleving dienen te bevorderen. De gemeenten dienen mensen met een beperking, een chronisch psychisch probleem of een psychosociaal probleem te ‘compenseren’, zodat zij in staat zijn om ‘een huishouden te voeren; zich te verplaatsen in en om de woning; zich lokaal te verplaatsen per vervoermiddel; en medemensen te ontmoeten en op basis daarvan sociale verbanden aan te gaan’ (Movisie, z.d.; Wmo artikel 4, lid 1). De gemeenten mogen zelf bepalen hoe ze dat doen. Wel moeten eerst de eigen mogelijkheden worden verkend van degene die ondersteuning vraagt en van zijn netwerk. Als er voorzieningen nodig zijn, krijgt het gebruik van algemene of collectieve voorzieningen de voorkeur. Met de kanteling wordt bedoeld dat er nu niet meer van vraaggericht werken (denken in behoeften) wordt uitgegaan, maar van resultaatgericht werken (participatie en zelfredzaamheid als uitgangspunt), het benutten van eigen kracht en het eigen sociale netwerk, meer maatwerk en meer eigen verantwoordelijkheid en wederkerigheid (wat de burger kan bijdragen om anderen te helpen) (Den Draak et al., 2013; Janssen, 2016).

Die overgang sinds 2015 wordt naast de kanteling ook wel ‘transitie’ genoemd. In feite is de transitie de technische operatie waarmee verantwoordelijkheden naar gemeenten worden overgedragen. Tegenwoordig wordt vooral gesproken over een ‘transformatie’, want een dergelijke omvangrijke verandering is geen rimpelloze overgang. Door het woord ‘transformatie’ te gebruiken, wordt benadrukt dat het om een fundamentele wijziging gaat, die tevens om een attitudeverandering vraagt.

Aandacht voor mensenrechten

In 2016 is door professionals uit Nederland en Vlaanderen een manifest ondertekend met een pleidooi om mensenrechten centraal te stellen in het sociaal werk. De ondertekenaars stellen dat de waarden die ten grondslag liggen aan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (meer hierover in hoofdstuk 2) in veel Europese landen onder druk zijn komen te staan. Zij zijn van mening dat met name rechtvaardigheid en gelijkheid in de verdrukking komen. Door bijvoorbeeld de economische crisis en de oplopende zorgkosten komt een rechtvaardige verdeling van schaarse middelen onder druk te staan. Als we heel veel gaan verwachten van de eigen redzaamheid, dan komen mensen die niet zelfredzaam zijn in zwaar weer terecht. Denk maar eens aan het gezin van Ellen

en Lucas aan het begin van dit hoofdstuk. Als zij niet in staat zijn om al dan niet met hulp hun leven weer op de rails te krijgen, dan glijden zij af naar een slechtere uitgangspositie.

De ondertekenaars vrezen een toenemende ongelijkheid in de samenleving. Een kerntaak van het sociaal werk is het opkomen voor de rechten en belangen van die kwetsbare groepen en zo bij te dragen aan een meer rechtvaardige samenleving. Dat betekent dat op hogescholen en universiteiten ook aan mensenrechten en sociaal werk aandacht besteed dient te worden. Dat is ook de aanleiding geweest om dit boek te schrijven.

1.3 Soorten sociaal werk

De Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk (BPSW) definieert het werkgebied van de sociale professional op basis van één richtinggevende omschrijving van het sociaal werk, namelijk de internationale – in 2014 geactualiseerde – definitie van de IFSW (International Federation of Social Workers). De vertaalde definitie luidt als volgt: ‘Sociaal werk is een praktijkgerichte professie en een academische discipline die maatschappelijke verandering, sociale cohesie en de emancipatie en zelfstandigheid van mensen bevordert. Principes van sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, collectieve verantwoordelijkheid en respect voor diversiteit staan centraal in het sociaal werk. Versterkt door theorieën van sociaal werk, sociale wetenschappen, geesteswetenschappen en relevante lokale kennis, stimuleert het sociaal werk mensen en instituties om uitdagingen in het leven aan te gaan en het welzijn van individu en samenleving te verbeteren.’ Later zal nader beschreven worden dat ook het inzetten voor mensenrechten hierbij een steeds belangrijkere rol krijgt.

Tal van werkplekken

Deze definitie laat zien hoe veelomvattend het sociaal werk is. Een sociale professional weet of kan niet alles. De praktijk laat dan ook zien dat er verschillende vormen van specialismen zijn. Denk nog maar eens aan Ellen, Jonas en Lucas aan het begin van dit hoofdstuk. Ellen en haar zoontje verblijven in een opvanginstelling, terwijl Lucas overweegt te gaan praten met een ambulante werkende sociale professional.

Globaal genomen zou je tot een volgende verdeling kunnen komen van sociaal werk en sociale professionals:

- Ambulant of residentieel – Ambulant werkende sociale professionals kom je tegen op bijvoorbeeld scholen en bij instellingen voor geestelijke gezondheidszorg. Ambulant betekent letterlijk dat de cliënt zich verplaatst naar de

sociale professional zonder dat er sprake is van een overnachting in een instelling of dat een sociale professional cliënten in hun eigen leefomgeving opzoekt. Daarnaast is er ook residentiële zorg. Dat wordt ook wel intramurale zorg, 'binnen de muren', genoemd. Sociale professionals verbonden aan een intramurale instelling kom je onder meer tegen in ziekenhuizen, residentiële instellingen, opvanginstellingen, afkickklinieken en gevangenissen.

- Generalisten of specialisten – Generalistisch ingestelde sociale professionals behandelen een breed spectrum van problematieken. Deze professionals werken onder meer in sociale wijkteams. Specialisten komen we op verschillende terreinen tegen. Een specialisme kan te maken hebben met een levensfase – jeugd of ouderen – of gelieerd zijn aan een bepaalde problematiek – verslaving, schulden of bijvoorbeeld huiselijk geweld. Specialisten kom je uiteraard tegen in gespecialiseerde instellingen, maar ze kunnen evengoed ook een plaats hebben in een sociaal wijkteam. Bij de indeling in generalisten en specialisten moeten we wel een belangrijke nuancering plaatsen, want in de praktijk is de verdeling niet zo zwart-wit: in feite wordt van elke professional gevraagd om een brede blik te hebben en ook alert te zijn op zaken die buiten het eigen specialisme vallen. Daarnaast is er in de praktijk ook discussie over de vraag waar en hoe generalisten en specialisten het beste in kunnen worden gezet en hoe de samenwerking tussen beiden eruit zou moeten zien (Janssen, 2018a, zie ook: Van Pelt et al., 2020).

De persoonlijke loopbaan van een sociale professional kan hem op tal van interessante plekken in de samenleving brengen. Sommigen worden tijdens de studie al gegrepen door een bepaald thema, anderen lopen tijdens het werk tegen onderwerpen aan die hen dermate boeien dat het tot een specialisatie leidt. Weer anderen vinden de afwisseling mooi en werken tijdens hun loopbaan op verschillende plekken.

1.4 Competenties van een sociale professional

Wat een sociale professional in huis moet hebben om zijn werk goed uit te kunnen voeren, is natuurlijk sterk afhankelijk van de taken van deze professional. Die taakopvatting is niet vastomlijnd. In de loop der tijd kunnen er andere ideeën ontstaan en ook tussen professionals onderling kunnen verschillende gedachten bestaan over wat competenties van een goede sociale professional zijn. Verder zijn er tegenwoordig ook uitdagingen die de sociale professional voor vragen plaatst waar niet zomaar een eenvoudig antwoord op is te geven. Dat